

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

20

Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit

Viipurin kulttuurihistoriaa 1710-1840

TOIM.
PIIA EINONEN & ANTTI RÄIHÄ

Kannen kuvat:

Christian Ferdinand Christensen (1830): Monrepos; Ludvigstein ja Franz Hermann Lafermieren muistomerkki. Museovirasto, Historian kuvakokoelma: HK19490412:2.

Viiipurin valtauksen muistomitali, jonka etupuoli on T. Ivanovin suunnittelema ja takasivu F. Gassin. Mitalin halkaisija on noin 48,5 mm. Se lyötiin Moskovassa ja kaiverrettiin Augsburgissa. Takasivun tekstiin "oCCVpat aVDenteM" sisältyy ns. kronogrammi eli kätkeyty vuosiluku: isoilla kirjaimilla kirjoitetuista muodostuu vuosiluku MDCCVV eli 1710. Kansallismuseo, rahakammio: S:723. Kuva: Jani Oravisjärvi.

Viiipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 20
Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit: Viiipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840

Toimittaneet: Piia Einonen & Antti Rähä
Graafinen suunnittelu ja taitto: Eemeli Nieminen

ISBN 978-952-67216-6-8 (sid. 1. painos)
ISBN 978-952-67216-7-5 (PDF)
ISSN: 1236-4304 (sarja)

Julkaistu sähköisenä: 2019
Toinen korjattu painos.

Julkaisija: Viiipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki

Kauppias, leipuri ja kapakan emäntä: naisyrittäjiä Viipurissa noin 1700–1840

Viipurin kämnerinoikeudessa puitiin vuonna 1707 pitkällistä juttua, jossa kauppias Herman Fresen leski Maria Lagbohm peräsi viipurilaiselta räätäli Lorentz Heidenbergin leskeltä Brita Gaddelta maksamattomia velkoja. Oikeudessa keskusteltiin velan määrästä, sisältyikö velkaan vain käteistä rahaa, oliko velaksi ostettu suolaa Fresen puodista ja oliko Frese kuitannut osan velasta hankkimalla räätäliä palveluksia. Lopulta joulukuussa 1707 Maria Lagbohm toi oikeuden eteen miehensä kirjanpidon vuodelta 1687, jolla hän todisti velan oikeutuksen. Maria Lagbohm toivoi oikeuden vertaavan velkakirjaa edesmenneen miehensä kirjanpitoon. Oikeus totesi kirjanpidon täsmäävän velkakirjan kanssa ja Heidenbergin leski tuomittiin maksamaan velkansa.¹

Edellä kuvatun oikeustapauksen perusteella lesket olivat aktiivisia ja osavia toimijoita liikeasioissa. Petri Karonen on tuonut esille, että leskeksi jääneiden naisten osallistuminen liiketoimiin oli 1700-luvun ja 1800-luvun alun Viipurissa luontevaa, muuhun Suomeen verrattuna erityisen innokasta ja jopa poikkeuksellista.² Lesket olivatkin yksi näkyvimmistä naisyrittäjien ryhmistä varhaismoderneissa kaupungeissa. Useissa Euroopan maissa paikallinen lainsäädäntö mahdollisti leskien jatkamisen edesmenneen miehensä käsityö- tai kauppiasammattissa. Myös 1700-luvun Viipurissa noudatettu ruotsalainen lainsäädäntö lähti periaatteesta, jossa lesken oikeus jatkaa elinkeinoa miehensä porvarisoikeuden turvin taattiin. Edellä mainitussa tapauksessa on merkille pantavaa, että molemmat lesket olivat itse läsnä oikeussalissa eivätkä käyttäneet edusmiestä, joka sekin olisi ollut mahdollista. Lagbohm osasi vedota kirjanpitoon, oli tietoinen sen sisällöstä sekä siitä, että velkakirjan ja kirjanpidon täsmäminen todistaisivat velan oikeutuksen.

Tarkastelen tässä artikkelissa naisyrittäjiä, heidän toimialojaan ja elinkeinonharjoittamisen edellytyksiä. Tutkimuksessa nousee esille Viipuriin liittyviä erityispiirteitä, jotka johtuivat kaupungin hallinnollisesta tilanteesta ja sen eri vaiheista osana Venäjää aina vuoteen 1812 asti ja osin sen jälkeenkin.

Lähdeaineistona olen käyttänyt Viipurin raastuvan- ja kämnerinoikeuden pöytäkirjoja sekä Hackman & Co:n liikekirjeitä. Oikeustapaukset valottavat ristiriitatilanteita ja niiden ratkaisuja varsin pitkällä aikavälillä, 1700-luvun

alussa, puolivälissä ja 1820- ja 1830-luvulla. Näin on pyritty saamaan mahdollisimman pitkä ajallinen jatkumo. Tutkimusajalle sattuvat hallinnolliset muutokset toimivat työn kontekstina, vaikka niitä ei tässä voidakaan pitää erikseen silmällä. Tuomioistuintapausten avulla voidaan päästä monien naisten työtä ja toimeentuloa koskevien käsitysten äärelle, kun oikeudessa on puitu esimerkiksi naisen edellytyksiä yrittämiseen ja toisaalta lainsäädännön rajoituksia. Ristiriitatilanteet valottavat toisin sanoen yhteisön tekemää määrittelyä rajoitusten ja mahdollisuuksien välillä.³ Hackman & Co:n liikekirjeiden avulla voidaan puolestaan tarkastella naispuolisen johtajan, leskirouva Marie Hackmanin (1776–1865, leskenä vuodesta 1807 alkaen) toimintaa vientikauppaa harjoittavan suuren kauppahuoneen johdossa. Lisäksi olen hyödyntänyt sanomalehtiä, joita julkaistiin Viipurissa 1820-luvulta alkaen.

NAISTEN YRITTÄMISEN EDELLYTYKSET

Tiedämme vielä varsin vähän 1600- ja 1700-lukujen yritysjohtajien varsinaisesta työstä, vaikka he olisivat olleet miehiä, kuten Petri Karonen on yritysjohtajia koskevassa tutkimuksessaan tuonut esiin.⁴ Tuolloin ei kuitenkaan käytetty termiä ”yritysjohtaja”, vaan liiketoimintaa harjoittavia miehiä kutsuttiin kauppiaksi (*handelsman*), ruukinpatruunoiksi (*brukspatron*) tai laivanvarustajiksi (*skeppsredare*), 1700-luvun loppupuolella myös manufaktuuriteollisuuden harjoittajiksi (*manufakturist*). Yritysjohtajiksi voidaan lukea myös käsityöläismestarit (*hantverkare, hantverksmästare*), jotka valmistsivat verstaissaan sellaisia tuotteita, joiden valmistaminen oli säädetty käsityöläisten yksinoikeudeksi.

Vielä vähemmän kuin näistä miespuolisista patruunoista ja kauppiaista tiedämme naispuolisten yrittäjien työstä tai naisten osallistumisesta perheen yritystoimintaan. Kirsi Vainio-Korhonen on naisyrittäjyyden historiaa käsitelleissä tutkimuksissaan rinnastanut yrittäjät, ammatinharjoittajat ja itsensä työllistäjät. Valintaansa hän on perustellut taloussosiologien ja työelämäntutkijoiden näkemyksillä siitä, että yrittäjiksi voidaan katsoa kaikki ne naiset, joiden tekemä työ oli itsenäistä, jotka vastasivat itse riskeistä ja jotka saivat yritystoiminnallaan elantonsa joko rahassa tai muina hyödykkeinä mitattavissa olevin keinoin.⁵ Tämä määritelmä sopii hyvin kuvaamaan viipurilaista naisyrittäjyyttä. Haluan kuitenkin vielä lisätä edellä mainittuihin määritelmiin perheyrittäjyyden. Teollistumista edeltävän ajan liiketoimintaa voidaan pitää nykypäivän perheyrittäjyysmäisenä tapana organisoida työtä ja toimeentuloa. Tällöin naiset ja heidän kauttaan seuraavalle sukupolvelle siirtynyt aineellinen ja aineeton pääoma näyttelivät merkityksellistä roolia, joka on usein unohtunut historiankirjoittajilta heidän keskittyessään miespuolisiin yrittäjiin.

Suurella osalla Eurooppaa lait ja asetukset eivät kuitenkaan sallineet naisille, leskiä lukuun ottamatta, virallista asemaa perheen yrityksessä. Uusimmat tutkimukset ovat korostaneet naisten epävirallista valtaa perheissä ja kotitalouksissa, joiden yhteistyölle esiteollinen yrittäminen⁶ perustui. Arjen käytännöt eivät aina kohdanneet lainsäädännön kanssa, vaan käytännössä työnjakoa neuvoteltiin yhä uudelleen. Vain mies saattoi virallisesti olla käsityöläinen tai kauppias, mutta molemmilla puolisoilla oli oma vastuualueensa, josta he huolehtivat. Ilman molempien puolisoitten työpanosta yrittäminen ei olisi ollut mahdollista. Työnjako saattoi vaihdella perhe- ja elämäntilanteen mukaan. Naisten vastuulla olivat kotitalouden työt, kuten talouden jäsenten ruoka- ja vaatehuollosta huolehtiminen. Vaimot myös valvoivat naispalkkolisten työtä, vastasivat pikkulasten hoidosta ja opetuksesta, huolehtivat lähimpiin vanhuksista ja sairaista sekä avustivat tarpeen niin vaatiessa liiketoimissa. Mikäli perheen yrityksen päätoimesta saatavat tulot eivät riittäneet perheen elättämiseen, saattoivat vaimot etsiä tilapäistä työtä kodin ulkopuolelta tai he saattoivat harjoittaa pienimuotoista liiketoimintaa myyden vaikkapa valmistamaansa ruokaa tai vaatteita tai majoittaen matkustavia. Tämän lisäksi vaimot saattoivat osallistua yritystoimintaan vaikkapa asiakkaita palvellen tai vastaten liiketoimista miehen poissa ollessa tai sairastaessa.⁷ Tällaiseen työnjakoon viittaa esimerkiksi Johan Friedrich Hackmanin (1755–1807) kirje, jossa hän kertoo vaimonsa matkustaneen Pietariin tapaamaan liikekumppaneita hänen itsensä potiessa kihtiä Viipurissa.⁸

Keskiaikaisten kaupunkiprivilegioiden mukaan yrittäjäksi miellettiin yleensä mies, joka oli suorittanut tietyn oppiajan toisen käsityöläisen tai kauppiaan palveluksessa. Vasta leskeksi jäätyään naiset saattoivat toimia yrittäjinä niillä aloilla, joita kiltat tai käsityöläisammattikunnat säätelivät. Leskien oikeus harjoittaa edesmenneen miehensä käsityö- tai kauppiasammattia oli tavallista. Maria Lagbohmin, Brita Gadden ja Marie Hackmanin kaltaisia leskivaimoja oli Euroopan kaupungeissa tuhansia. Oikeus harjoittaa yritystoimintaa perustui privilegioihin – ne oli myönnetty ammattitaitoiselle miehelle ja hänen kuoltuaan leski saattoi näiden privilegioiden turvin jatkaa, mikäli hän ei avioitunut uudelleen. Usein leski koulutti pojastaan jatkajan tai naitti tyttärensä kollegalle. Taustalla vaikuttivat pyrkimykset turvata tulevien sukupolvien elämä, suvun ja ennen kaikkea yrityksen jatkuvuus. Yrityksen loppuminen – etenkin konkurssi tai muista taloudellisista vaikeuksista johtuva lopettaminen – olisivat heijastuneet koko yrittäjäkuntaan.⁹

Kun tutkitaan naisyrittäjyyttä esimodernissa kaupunkiyhteisössä, muodostaa Viipuri muusta Suomesta ja jopa Euroopasta poikkeavan tutkimuskohteen. Poikkeuksellisuus voi nostaa esille uudenlaisia näkökulmia tai uusia tulkintoja

aiheeseen. Ylipäänsä Itä-Eurooppaa ei juuri ole tutkittu näistä näkökulmista läheskään yhtä paljon kuin läntistä Eurooppaa, jossa tutkimus on käsitellyt aihetta lukuisten paikallisten ja ajallisten esimerkkien kautta.¹⁰ Viipurin poikkeuksellisuus selittyy osittain lainsäädännöllä, jonka 1700- ja 1800-luvun vaihteen muutokset loivat mahdollisuuden Länsi-Euroopasta poikkeaville käytännöille, kun kyseessä on naisryrittäjäys. Tutkittavana aikana Viipurissa noudatettiin kuitenkin pääsääntöisesti Ruotsin ajalta periytyvää lainsäädäntöä ja asetuksia, jotka määrittivät kuka ja millaisin edellytyksin ja ehdoin voi harjoittaa liiketoimintaa.

Ruotsissa laki soi naiselle mahdollisuuden toimia itsenäisenä ammatinharjoittajana, eli kauppiana tai käsityöläisenä vain, jos nainen oli kauppiaan tai käsityöläisen leski tai jos hänen harjoittamansa liiketoiminta ei kuulunut niihin käsityöammatteihin, joita ammattikunta-asetus koski. Poikkeusluvalla naiset saattoivat saada luvan harjoittaa ammattia, mikäli kaupungin raati katsoi liiketoiminnan olevan joko sen verran pienimuotoista, että se ei uhkaisi miesten ammattikuntakäsityötä tai mikäli naisen katsottiin muutoin joutuvan kaupungin köyhäinhoidon elätettäväksi.¹¹ Molempia sukupuolia koskenut elinkeinovapaus astui voimaan vasta 1879.

Ruotsin puoleisessa Suomessa merkittävimpinä kaupunkikäsityötä ja kaupaa rajoittavina lakeina on pidetty vuoden 1720 käsityöläisasetusta ja vuoden 1734 valtakunnanlakia. Nämä eivät kuitenkaan tulleet täydellisinä voimaan Viipurissa ennen kuin 1819, kun Vanhan Suomen lainsäädäntöä yhtenäistettiin muun suuriruhtinaskunnan kanssa. Viipurin kaupungin privilegit vahvistettiin lopulta 1742 ja kaupungin porvarit olivat järjestäytyneet ruotsalaisen ammattikuntajärjestelmän mukaisesti. Siviiliasioissa tuomiot annettiin edelleen keskiaikaisen kaupunkilain pohjalta, mutta vuoden 1763 jälkeen rikosasioissa tuomittiin Ruotsin vuoden 1734 lain mukaan.

Viipurissa lainsäädännöllinen tilanne poikkesi edellä kuvatusta vuosien 1784 ja 1817 välillä. Tällöin Katariina II:n uudistuksiin kuuluneessa, kaupungeja ja niiden elinkeinoja koskeneessa järjestelmässä kauppiaat jaettiin kolmeen kilttaan pääomiensa mukaan. Tämä tarkoitti sitä, että kaikki kauppiaksi haluavat – niin miehet kuin naisetkin – saattoivat antaa merkitä itsensä kauppiaskiltaan varallisuutensa mukaisesti. Tästä kiltajaosta luovuttiin vuonna 1817.

Toinen 1700-luvun Viipurin erityispiirre oli 21 vuotta täyttäneiden naisten täysivaltaisuus, joka niin ikään oli peräisin venäläisestä lainsäädännöstä ja asetuksista. Tämä käytäntö oli voimassa vielä Viipurin kuuluessa Suomen suuriruhtinaskuntaan. Tuolloin täysi-ikäisyyden rajapyykin ennen vuotta 1812 saavuttaneet naiset olivat täysivaltaisia, toisin kuin Ruotsin puoleisessa Suomessa, jossa naiset olivat leskiä lukuun ottamatta edusmiehisyyden alaisia.¹² Edellä mainittujen, venäläisestä lainsäädännöstä ja asetuksista johtuneiden

syiden takia on todennäköistä, että 1700-luvun Viipurissa oli vastaavankokoisia ruotsalaiskaupunkeja enemmän naispuolisia yrittäjiä, eivätkä kaikki heistä olleet leskiä.

Viipurin naispuolisia leskiä tutkimalla voidaan havaita, että taloudelliset seikat vaikuttivat voimakkaasti siihen, jatkoivatko lesket edesmenneen aviomiehensä liikettä. Näyttää siltä, että enemmistö leskistä lopetti liiketoiminnan ja jättäytyi poikiensa tai muun suvun elätettäväksi. Syynä ei välttämättä ollut lesken korkea ikä, vaan taloudelliset realiteetit. 1830-luvun lamakaudella myös nuoret lesket lopettivat liiketoiminnan, kun taas taloudellisesti parempina aikoina sitä jatkettiin helpommin vanhuuden päiviin asti. Lesken edesmenneen puolison harjoittama ammatti saattoi vaikuttaa lesken haluihin ja mahdollisuuksiin jatkaa. Käsityöläisen lesken oli löydettävä ammattitaitoista työvoimaa, joka tekisi suorittavan työn, mutta kauppiaan leskellä toiminnan jatkuminen sujui paljon helpommin järjestelyin, sillä kauppapuodin auki pitäminen ei välttämättä vaatinut erikoisammattiosaamista. Puotipojan löytäminen oli helpompaa kuin vaikkapa peltisepän kisällin löytäminen. Leski saattoi itse myös huolehtia kirjanpidosta, kirjeenvaihdosta tai myyntityöstä.

Paikalliset kulttuuriset käytännöt ja sosiaaliset verkostot niiden tarjoaman sosiaalisen pääoman kera joko mahdollistivat tai estivät leskien harjoittaman yritystoiminnan. Viipurin venäläisen väestönsosan keskuudessa näyttää olleen tavallisempaa, että lesket eivät jatkaneet yritystoimintaa. Syynä saattoi olla luku- tai kirjoitustaidottomuus tai kulttuuriset seikat koskien naisten mahdollisuuksia toimia julkisissa tiloissa. Venäläisperheissä saatettiin noudattaa käytäntöjä, jotka rajasivat naisten toiminta-alueeksi kodin piirin siten, että jopa julkisilla paikoilla liikkuminen olisi ollut mahdotonta.¹³

Leskien ohella Viipurin naisyrittäjiin voidaan lukea yksin toimivat pienyrittäjät. Suurin osa esiteollisten kaupunkien naisyrittäjistä Ruotsin valtakunnassa kuului tähän ryhmään. Nämä naiset olivat löytäneet leipäpuunsa ammateista, joihin he olivat harjaantuneet kodin piirissä: he saattoivat harjoittaa pieni-muotoista leipurintointia, he saattoivat kutoa tai ommella vaatteita tai majoittaa matkustavaisia. Nämä ammatit kuuluivat silti privilegioituihin käsityöläisammatteihin, eli teoriassa niitä sai harjoittaa vain ammattitaitonsa osoittanut käsityöläismestari. Kaupunkien maistraatit saattoivat kuitenkin antaa naisille luvan harjoittaa tällaista käsityöläisammattia, kunhan se ei vaarantanut kaupungin käsityöläismestarien toimeentuloa. Yleensä kuitenkin naisten ammatinharjoittaminen oli hyvin vaatimatonta tai suuntautui aloille, joita ei säädelty käsityöläisiä koskevin asetuksin. Naisten ammatinharjoittaminen ei myöskään vaatinut samanlaista koulutusta ja osaamista kuin miesten käsityöläisammatteissa edellytettiin.¹⁴

Varuskuntakaupunkina Viipurissa oli paljon kysyntää sellaisille palveluille, joita pienyrittäjänaiset saattoivat tarjota. Naisista monet toimivat laillisen ja laittoman rajamailla esimerkiksi lainaten rahaa panttia vastaan ja tarjoten palveluksia aina laittomasta viinanmyynnistä prostituutioon. Näistä naisista on lukuisia merkintöjä kämnerinoikeuden pöytäkirjoissa, mutta heitä ei voida pitää virallisina yrittäjinä, sillä heillä ei ollut toimiinsa minkään esivallan suoma mandaattia. Heitä voidaan kuitenkin pitää itsensä työllistäjinä ja sitä kautta lukea mukaan naisyrittäjien joukkoon. Nämä naiset eivät olleet kenenkään palveluksessa ja jollakin tapaa he myös onnistuivat välttelemään palvelukseen joutumista. Osa kohtasi syytöksiä irtolaisuudesta, mutta osalle itsenäinen eläminen kaupungissa oli mahdollista siksi, että he joko omistivat mökin laitakaupungilla tai lyöttäytyivät sotilaan matkaan eläen kasarmin liepeillä ja huolehtien sotilaan tarpeista. Periaate kuitenkin oli, että kaikkien rahvaaseen kuuluneiden, 15 vuotta täyttäneiden henkilöiden, joilla ei ollut maata viljeltävänä, oli mentävä työhön jonkun palvelukseen ja näin hankittava laillinen suojele. Osa miehistä saattoi saada suojan työskentelemällä kaupungin suojeleuksessa niin sanottuna vapaana työvoimana. Viipurissa näitä miehiä oli jokseenkin paljon, sillä kaupungin satama työllisti heitä. Kyseisten miesten vaimot taas harjoittivat pienimuotoista ja usein laillisen ja laittoman rajamailla häilyvää yritystoimintaa.¹⁵

NAISET SUURTEN YRITYSTEN JOHDOSSA

Eräs 1800-luvun alun huomattavimpia naisyrittäjiä Viipurissa oli kauppahuoneen johtajatar Marie Hackman. Aikakauden muistelmakirjallisuudessa häntä kuvaillaan Viipurin herttuattareksi tai ruhtinattareksi.¹⁶ Marie Hackman jäi leskeksi vain kahdeksan avioliittovuoden jälkeen, kun venti- ja tuontikauppa harjoittanut aviomies Johan Friedrich Hackman kuoli. Marie Hackman oli saavuttanut venäläisen lainsäädännön mukaisen täysikäisyyden jo ennen avioitumistaan 1799, ja mikä olennaisinta, ennen vuotta 1812. Tuolloin käytössä olleen venäläisen käytännön mukaan myös naisilla oli oikeus kirjoittautua kiltoihin kauppiaksi. Marie Hackman kuului ensimmäiseen kiltaan, jonka kauppiat olivat oikeutettuja käymään ulkomaankauppaa.¹⁷

Aviomiehensä kuoltua 1807 Marie Hackman vastasi Ignatius & Hackman -nimellä toimineen kauppahuoneen toiminnasta. Hänen vastuullaan oli kaupungin suurin puutavaran vientiyritys. Liikekumppani Ignatius oli luovuttanut kauppahuoneen operatiivisen johdon Marie Hackmanin käsiin vetäytyessään itse nauttimaan eläkepäivistään.¹⁸ Ignatius & Hackman oli tyypillinen aikakauden kauppahuone, jollaisiksi nimitettiin suuria tuonti- ja vientikauppaa harjoittaneita yrityksiä. Niiden omistajina oli yksi tai useampia henkilöitä, jotka vasta-

sivat yrityksestä henkilökohtaisesti.¹⁹ Pian leskeksi jäätyään ja Ignatiuksen vetäytyttyä liiketoimista Marie Hackman muutti yrityksen nimen muotoon J. F. Hackmans Wittwe, ikään kuin korostaakseen omaa toimijuuttaan ja henkilökohtaista vastuutaan yrityksessä. Samalla yrityksen nimi kertoi jatkuvuudesta ja auttoi säilyttämään Johan Friedrich Hackmanin solmitut liikesuhteet. Uusi nimenmuutos toteutettiin vuonna 1816, josta alkaen yritys toimi nimellä Hackman & Co. Tämä muutos tapahtui vuotta ennen kuin venäläisestä kiltajärjestelmästä luovuttiin. Venäläinen käytäntö, jossa myös naisilla oli mahdollisuus toimia kauppiaina, antoi Marie Hackmanille oikeuden toimia parhaaksi katsomallaan tavalla. Hänen ei tarvinnut tukeutua edesmenneen aviomiehensä porvarisoikeuksiin, kuten ruotsalainen lainsäädäntö vuoden 1817 jälkeen tuli edellyttämään.

Kauppahuoneensa lisäksi Marie Hackman vastasi isänperintönä saamastaan Herttualan kartanosta, jossa toimivat sikuri- ja köysitehtaat. Upseeriuralle suunnanneet veljet olivat Pietarissa, joten käytännön toimien järjestäminen kartanolla jäi Marie Hackmanin vastuulle. Marie Hackman myös mahdollisesti jatkoi äidinisänsä Anton Havemanin (n. 1702–1769) kauppahuonetta, joskin tämän osoittaminen on lähdeaineiston avulla hankalaa. Marie Hackmanin isä Johan Friedrich Laube (1745–1799) sai nimittäin haltuunsa vaimonsa Helena Havemanin (1751–1799) kautta Anton Havemanin kaupunkitalon, mahdollisia sahaosuuksia ja maaomaisuutta. Laubelta tämä omaisuus siirtyi osittain Marie-tyttärelle, tämän pojille ja lapsenlapsille.²⁰

Marie Hackman oli saanut vanhemmiltaan myös henkistä pääomaa. Johan Friedrich Hackmanin kirjeet paljastavat, että hänen tuleva appensa Johan Friedrich Laube matkusteli toistuvasti Pietariin tai kanavatyömailleen jättäen liiketoimet kaupungissa hunningolle. Kirjeet osoittavat, että toisinaan Laube otti

Marie Hackman johti itsenäisesti vientikauppaa harjoittanutta yritystä vuodesta 1807 miehensä kuoleman ja liikekumppani Ignatiuksen eläköitymisen jälkeen. Hän osallistui liiketoimintaan kuitenkin jo aiemmin muun muassa liikematkoilla isänsä seurassa tai miehensä sijasta tämän sairastaessa.

tyttärensä mukaansa ja samaa mallia näyttää hänen tyttärenpoikansa Johan Friedrich Hackman nuorempi toistaneen. Teini-ikäiset tyttäret toimivat isänsä seurana esimerkiksi Pietarin matkoilla, jolloin tavattiin liikekumppaneita. Näin tyttäriä esiteltiin tuleville aviomiesehdokkaille ja toisaalta tyttäret oppivat seurustelemaan liikemiesten ja heidän vaimojensa kanssa.²¹ Naisten suuri merkitys kiinteän omaisuuden ja immateriaalisten arvojen siirtämisessä on erittäin todennäköistä, mutta toisaalta asian osoittaminen konkreettisten lähteiden avulla on hankalaa. Suurissa kauppahuoneissa naiset myös piiloutuvat usein isien, veljien ja aviomiesten toimijuuden taakse.

Naisilta ei juuri koskaan ole jäänyt jälkeen sellaista kirjeenvaihtoa, jossa he olisivat pohtineet yrittämistä. Hackman & Co:n kirjeenvaihdossa, jossa Marie Hackman myös allekirjoitti osan kirjeitä omalla nimellään, yrittäjän sukupuolesta ei keskustella. Aviomiehensä kuoltua Marie Hackman ei esimerkiksi vedonnut leskeyteensä tai pyytänyt siihen viitaten lisää aikaa maksuihin tai muita helpotuksia yritystoimintaansa. Sen sijaan Ignatius & Hackmanin toiminnot jatkuivat katkoksetta. Ainoita yrittäjyyteen viittaavia kirjeitä on Marie Hackmanin vuonna 1812 lähettämä kiertokirje – eräänlainen markkinointikirje – jossa hän julistaa olevansa ”ainoa toimitusjohtaja” (*alleinige Geschäfts führerin*) hänen edesmenneen miehensä ja tämän liikekumppanin muodostamassa yrityksessä.²² Leskivaimojen kyvyttömyyteen, köyhyyteen ja huonoon asemaan vetoaminen saattoi olla retoriikkaa, jolla pyrittiin vaikuttamaan sellaisissa tapauksissa, joissa lesken oli haettava taloudellista tukea esimerkiksi kaupungin hallintovirkamiehiltä.²³ Tällainen retoriikka ei palvellut suuryrityksen johtajattaren tarkoitusperiä, joten sitä ei käytetty.

Samoihin aikoihin Marie Hackmanin kanssa toimi myös muita suurkauppiaiden leskiä, mutta harva heistä jatkoi yhtä kauan. Esimerkiksi Marie Hackmanin kanssa yhteistyötä laivanvarustajana tehnyt Margaretha Backman lopetti edesmenneen aviomiehensä liiketoimet vain kahden leskeysvuoden jälkeen.²⁴ Ehkä kyse oli henkilökohtaisista tekijöistä kuten luonteesta, iästä tai terveydentilasta, ehkä kyseessä oli kulttuuriero. On mahdollista, että Kuopiosta kotoisin ollut Margaretha Backman ei ollut saanut samalla lailla oppia ja esimerkin kautta kasvaa suuryrityksen johdossa toimimiseen kuin Marie Hackman. Kuopiossa käytössä olleen ruotsalaisen lainsäädännön korostaessa porvarisoikeuksia, jotka kuuluivat vain ammattitaitoisille miehille, ei naisten kouluttamiseen yrittäjäksi tarvinnut kiinnittää huomiota samalla tavalla kuin Viipurissa, jossa 1700-luvun lopulla yrittäjyys oli lain suoma mahdollinen elämänura myös muille kuin porvareiden leskille.

Marie Hackman ei ollut ainoa suuren kauppahuoneen johtoon päätenyt nainen Viipurissa, mutta tiedämme melko vähän muista naisista suuryritysten

johdossa. Naisten merkitystä suurkauppiasperheissä on tutkittu ja tulkittu lähinnä heidän välittämiensä aineellisten ja aineettomien pääomien sekä verkostojen ja niiden merkityksen kannalta.²⁵ Näyttää siltä, että suurissa kauppahuoneissa naisten konkreettinen työpanos oli välttämätön arjen toiminnoissa. Esimerkiksi sata vuotta ennen Marie Hackmanin aikaa vuonna 1704, Viipurin pormestarin ja suurkauppias Peter Thesleffin vaimo oli sopinut tervakaupoista rantasalmelaisen talonpojan kanssa kättä päälle lyöden pormestarin terva-aitassa. Viitisenkymmentä vuotta myöhemmin kauppias Lado ilmoitti vaimonsa olevan vastuussa työmiesten palkanmaksusta isännän ollessa poissa. Kun työmiehen penäsi maksamatta jäänyttä palkkaansa, vastasi Lado, että hänen vaimonsa oli varmaan unohtanut kyseisen pikkusumman. Tietotaitoa kirjanpidosta ja liikkeenhoidosta oli myös alussa mainitulla Maria Lagbohmilla.²⁶

Edellä mainittujen sekä lukuisten muiden tapausesimerkkien valossa näyttää siis siltä, että naisten osallistuminen suurten kauppahuoneiden toimintaan oli arkipäiväistä. Naisten tekemät sopimukset olivat yhtä painavia kuin miesten, ja mikäli niitä ei pidetty, oltiin valmiita menemään oikeuteen saakka. Samanlaisia havaintoja voidaan tehdä myös käsityöläisiä tutkimalla. Vuonna 1708 kauppias Peter Timmerman ja viipurilainen kultaseppä riitelivät oikeudessa maksamattomista hopealusikoista. Kultaseppä Nathanael Heideman ja hänen vaimonsa vakuuttivat valaehdoisesti, että vaimo oli toimittanut hopealusikat Timmermannin vaimolle.²⁷ Tässä tapauksessa sekä myyvänä että ostavana osapuolena olivat vaimot. Naisten kyvykkyyttä tai heidän tekemiensä sopimusten oikeudellisuutta ei kyseenalaistettu kummankaan osapuolen taholta.

Kauppahuoneet tai suurimpien käsityöläisten verstaat olivat yhteisyrityksiä, joiden toiminta edellytti yleensä useamman kuin yhden ihmisen työpanosta. Viipurista tunnetaan useita Ignatius & Hackmanin kaltaisia, miesten yhdessä alkuun panemia kauppahuoneita.²⁸ On mahdollista, että aviopuolisoiden muodostama työpari saattoi toimia samaan tapaan kuin kahden miehen välinen allianssi, vaikka vaimoa ei virallisena toimijana mainittukaan. Uusin tutkimus on osoittanut, että vasta 1800-luvun alkupuolella alkoi eurooppalaiseen keskusteluun nousta ajatus siitä, että kaupunkiporvariston ja nousevan keskiluokan naisten olisi syytä vetäytyä työelämästä ja jäädä huolehtimaan kodista. Ruotsissa nämä ajatukset herättivät aluksi vastustusta, sillä ajateltiin, että naisten jääminen kotiin synnyttää joutilaisuutta sekä perheiden ja kansantalouden ajautumista vararikkoon. Naisten työpanos nähtiin ensiarvoisen tärkeänä toimivalle talouselämälle.²⁹

Käytettävissä olevan lähdeaineiston valossa Viipurissa ei ole ollut naispuolisia yrittäjiä, jotka olisivat vastanneet yksin kauppahuoneesta miestensä elinajana, tai että naimaton nainen olisi toiminut kauppahuoneen omistajana

ja johtajana. Naisten toimiminen itsenäisinä yrittäjänä näyttää siten olleen marginaalinen ilmiö, vaikka sille olikin lain sallima oikeus 1700- ja 1800-luvun vaihteessa. Esimerkiksi Luoteis-Venäjän provinssija tutkinut Galina Ulianova on löytänyt vain 14 naispuolista suuryrityksen johtajaa vuosilta 1795–1803. Suurin osa heistä oli aatelistaustaisia, osa suurkauppiaiden leskiä. Ulianovan mainitsema Regina-Louise von Fredricksz (1735–1821), jonka mies Ivan (Johan) von Fredricksz omisti Viipurin läänin Pyhäjärvellä Taubilan kartanon, perusti aviomiehen kuoltua kartanon maille lasitehtaan. Ulianova näkee venäläisten naisten yrittäjyyden taustalla heidän mahdollisuutensa omistaa kiinteää omaisuutta ja periä sitä vanhemmiltaan. Suurin osa hänen tutkimistaan yrittäjistä oli perinyt yrityksensä joko vanhemmilta tai aviomieheltä, aivan kuten Marie Hackman.³⁰

NAISET PALVELUYRITTÄJINÄ

Viipurilainen Lovisa Grenqvist (1779–1847) oli leski kuten Marie Hackman tai Regina-Louise von Fredricksz. Lovisa Grenqvistin aviomies oli laamannioikeuden notaari Gustaf Grenqvist (1769–1812). Miehensä kuoltua hänen oli löydettävä keino elättää itsensä ja lapsensa. Hänen keinokseen muodostui majatalon pitäminen.³¹

Lovisa Grenqvistin harjoittama yritystoiminta oli naisille yleisempää kuin suuren kauppahuoneen johtaminen. Leskien oli helppo ryhtyä ottamaan vuokralaisia, ylläpitämään ruokalaa tai kapakkaa, sillä tällaiset taidot olivat syntyneet jo avioliitossa perheen taloutta hoitaessa. Jo vuonna 1706 kauppiaanvaimo Maria Tesche tarjosi Jöran Matzson Laukkanen -nimiselle, Inkerinmaalta kotoisin olevalle talonpojalle tämän kaupunkimatalla viinaa, olutta, lihaa ja leipää sillä seurauksella, että Laukkanen juopui liikaa ja voi pahoin kirkossa. Vaimot olivat siis tottuneet huolehtimaan niistä kaupungissa asioivista talonpojista, jotka pysähtyivät majamieslaitoksen perinteiden mukaisesti aina samoissa taloissa ja toimittivat kauppa-asiansa samojen kauppiaiden kanssa.³² Kapakan pitäminen ja paloviinan myynti olivat luvanvaraisia, mutta oikeusistuinten materiaalin perusteella voi havaita, että moni nainen sai elantonsa laittomasta anniskelusta tai majoittamalla ohikulkevia ihmisiä ansaiten näin muutaman kolikon. Vuonna 1820 Viipurin kämnerioikeudessa käsiteltiin tapausta, jossa aliupseerin vaimo Lukeria Piskunova oli syytettynä laittomasta paloviinan myynnistä. Kävi ilmi, että kolme vuotta aiemmin Piskunovan tytär ja sisar olivat myös osallistuneet viinanmyyntiin.³³

Lovisa Grenqvistin kaltaisia leskivaimoja ja heidän pitämiään krouveja löytyy jo 1700-luvun alkupuolen Viipurista. Esimerkiksi vuonna 1708 kämne-

rinoikeudessa krouvariksi (*krögerska*) kutsuttiin Grete Matzdotteria, jonka edesmennyt mies oli kuollut aliupseerina Riiassa. Samana vuonna katselmuskirjuri Anders Hobjn leski piti majataloa (*wärdzhuus*). Linnoitus- ja satamakaupunki Viipurissa riitti asiakkaita kaiken tasoihin krouveihin ja kapakoihin. Lisäksi kauppa- ja koulukaupunki Viipurissa asui joukko naimattomia poikamiehiä kuten kauppakirjanpitäjiä ja koulupoikia, jotka tarvitsivat kortteeria. Grete Matzdotterin kapakan asiakkaina oli tavallisia sotilaita ja Viipurin satamassa työskenteleviä miehiä, kun taas Hobjn lesken majatalossa asui matkustavasten lisäksi pidempiaikaisia asukkaita kuten Fresen veljekset, joista toinen oli kauppakisälli ja toinen opiskelija.³⁴

Lovisa Grenqvist suhtautui kunnianhimoisesti yrittämiseen. Hän esimerkiksi kunnosti liikehuoneistoaan, että se oli lämmin ja mukava matkustavaisten majoittua. Hän joutui kamppailemaan taloudellisten ongelmien kanssa ja välillä kollegoiden haasteisiin oli vastattava oikeudessa. Oikeustapauksista käy ilmi, että eräät kilpailevat yrittäjät pyrkivät estämään Grenqvistin liiketoimet. Kestikievarinpito huutokaupattiin kahdeksi vuodeksi kerrallaan sille, joka halvimalla tarjoutui ylläpitämään kestikievaria hevosineen. Huutokaupassa Grenqvistille hävinneet osapuolet yrittivät muun muassa tehdä halvempia tarjouksia jälkikäteen, mutta kaupungin maistraatti noudatti lakia ja huutokaupan voittanut Grenqvist säilytti kievarinpito-oikeutensa.³⁵

Lovisa Grenqvist onnistui kouluttamaan lapsensa ja siten turvaamaan näiden tulevaisuuden. Yrittäjinä Grenqvistin ja Hackmanin päämäärät olivat yhteneväiset. Yritystoiminnan kehittämisen taustalla voi katsoa olleen halun turvata jälkipolvien elämä. 1700-luvun ruotsalaisia suuryrityksiä tutkinut Leos Müller on nähnyt yrittäjyyden eetoksen perustuneen perheen ja suvun jatkuvuuden turvaamiseen. Miestenkään yrittäjyyttä ei tuolloin vielä leimannut riskinotto, kuten voidaan 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun yrittäjien kohdalla jo havaita.³⁶ Naisten yrittäjyys perustui toisin sanoen hyvin samankaltaisille vakaille päämäärille ja periaatteille, kuin saman aikakauden miesten yrittäjyys.

Grenqvist osallistui säännöllisin väliajoin pidettyihin kapakointi- ja kestikievarihuutokauppoihin. Grenqvistillä näyttää olleen maistraatin, kollegoiden ja sukupiirin tuki toimilleen. Kaupungin johdossa olevat miehet olivat sitä mieltä, että hyväksymällä Grenqvistin tarjous kestikievarin pidosta noudattaisiin kaupungin etua, vaikka Grenqvistin tarjous olikin kalliimpi kuin miespuolisen kilpailijan.³⁷ Taustalla tässä päätöksessä voisi olla se, että hävitiesään huutokaupan leski olisi joutunut huonoimmassa tapauksessa kaupungin elätettäväksi, tai että hänen toimintaansa oltiin tyytyväisiä.

Maistraatin miehet eivät viitanneet millään tavoin Lovisa Grenqvistin sukupuoleen tai heikkoon asemaan leskenä, eikä Grenqvist hakemuksessaan

korostanut turvatonta asemaansa. Sen sijaan kaupunginisät perustelivat päätöstään sillä, että he eivät halunneet kasvattaa kestikievarihuutokauppoihin osallistuvien määrää tarjoamalla turhia toiveita uusille kestikievarinpitäjille. Uuden kievarinpitäjän tulevaisuutta ei voitaisi taata, sillä uusia kievareita ei olisi tulossa. Lisäksi Grenqvist oli tunnettu ja luotettava majatalon emäntä ja hänellä oli kaupungin johtavan ravintoloitsijan, italialaissyntyisen Giovanni (Johan) Mottin tuki. Kaiken lisäksi Grenqvist kuului lankonsa avioliiton kautta paikallistasolla vaikutusvaltaiseen Haveman-sukuun.

Tutkijoiden esille nostamat perustelut naisten yrittäjyydestä eräänlaisena sosiaaliavun muotona eivät koske Lovisa Grenqvistiä, niin kuin ne eivät koskeneet Marie Hackmaniakaan. Marjatta Rahikainen osoittaa varhaisia naispuolisia ravintolayrittäjiä koskevassa tutkimuksessaan, että menestyneitä naisia ravintoloitsijoina voi pitää miesten kaltaisina, vakavasti otettavina yrittäjinä.³⁸ Lovisa Grenqvist käytti omia suku- ja ystävyysverkostojaan yritystoimintansa edistämiseksi aivan samaan tapaan kuin kaupungin miespuoliset elinkeinonharjoittajat.

NAISET PIKKUKAUPPIAINA JA KÄSITYÖLÄISINÄ

Kaupungin työmiehen vaimo Wera (Wära) Jacovleva harjoitti käytettyjen vaatteiden myyntiä. Myytäväksi tarkoitettut vaatteet hän sai kaupungin säätyläisiin 1820-luvun tienoilla kuuluneilta naisilta. Jacovleva toimi käytettyjen vaatteiden myyjänä pitkään, sillä hänestä löytyy merkintöjä kämnerinoikeuden pöytäkirjoista läpi koko 1820-luvun. Oikeuspöytäkirjat paljastavat hänen myytäväkseen annetun silkkileninkejä, hopeakirjailtuja nenäliinoja, korvarenkaita sekä monenlaisia kankaita. Oikeuteen oli päädytty, koska kaupungin herrasväen rouvat eivät olleet saaneet Jacovlevalta tilitystä näistä vaatteista. Toisin sanoen säätyläisnaiset eivät antaneet vanhoja tavaroitaan ilmaiseksi Jacovlevalle, vaan kyseessä oli liiketoimi, jossa odotettiin rahallista vastinetta.³⁹

Kauppias Liffkoffin vaimo Natalia de Gervais elätti koko perheensä ompelemalla. Kauppias Isak Liffkoff, joka oli 1700-luvun lopussa kuulunut kaupungin vauraimpiin kauppiaisiin, oli menettänyt omaisuutensa juopottelemalla ja pelaamalla. Natalia de Gervais oli mahdollisesti sama nainen, jota Adelaide von Hauswolff kuvasi vuonna 1809 päiväkirjassaan nuoreksi neidiksi ja joka kuului kaupungin herrasväkeen.⁴⁰ Herrasväen perheissä tyttäret oli koulittu kielissä, musiikissa, piirustustaidossa ja käsityöissä. Näistä taidoista käsityötaitot oli helpoin muuttaa ammatinharjoittamiseksi. Naisten omat keskinäiset verkostot toimivat mahdollisesti de Gervaisin tukena asiakaskunnan koostuessa entisistä ystäväistä. De Gervaisin tapaus oli naisyrittäjälle tyypillinen: ammatinharjoittaminen oli pakon sanelemaa sen sijaan, että se olisi ollut tietoinen uravalinta

tai lähtenyt omasta halusta tai ammatillisista tavoitteista.⁴¹

Naisten verkostot mahdollistivat osaltaan naisten yrittäjyyden, mikä tulee näkyville vuonna 1835 viipurilaisessa sanomalehdessä julkaistusta ilmoituksesta, jossa Hedda Christina Ekenmark kutsui kutomisesta kiinnostuneita naisia oppiinsa.⁴² Naiset opettivat toisilleen taitoja, joiden avulla pienimuotoinen yrittäjyys tuli mahdolliseksi. Nämä epäviralliset ja naisten omat verkostot eivät ole näkyvillä miesten yrittäjyyttä koskevassa perinteisessä taloushistoriallisessa tutkimuksessa. Vaikka naisten yrittäjyys oli useimmiten yksinyrittämistä,⁴³ heillä oli omat tukiverkostonsa ja mentorinsa, jotka toimivat yrittäjän tukena. Naisten toisille jakamaa tietoa osoittaa myös vuonna 1837 viipurilaisessa sanomalehdessä yritystään mainostanut Louise Dunst. Hän opettaisi kuudentoista oppitunnin kestäväen kurssin verran kaupungin naisia ompelemaan korsetteja ja muita naistenvaatteita. Naispuolisten ompelijattarien ilmoituksissa oli tyypillistä, että he korostivat kontaktejaan Euroopan metropoleihin sekä taitojaan ja makuaan tai muodinmukaisuuttaan. Myös Dunst käytti näitä keinoja, sillä hän ilmoitti saapuneensa ”Preussin pääkaupungeista” (*ifrån Preussiske Hufvudstäderna ankomne*) ja opettavansa ompelemaan samanlaisia vaatteita kuin muotilehdissä esiteltiin (*enlight sednast utkomne Mode-Journaler*).⁴⁴ Naisyrittäjät ottivat 1700-luvulla syntyneet uudet mediat kuten sanomalehdet ja käyntikortit nopeasti omakseen ja ryhtyivät mainostamaan palveluksiaan.⁴⁵ Yrityksen mainonta oli naisyrittäjille tärkeää etenkin silloin, kun heillä ei ollut olemassa olevia verkostoja.

Usein naiset hyödynsivät yritystoiminnassaan niitä taitoja, joita he olivat omaksuneet jokapäiväisessä elämässään. Leipominen oli yksi näistä arkipäiväisistä taidoista, joita naisten oli helppo muuntaa tuottavaksi yritystoiminnaksi.

WIBORCS ANNONCE BLAD, (Bihang till Canan Saattaja för år 1837).

Lördagen den 23. September.

N° 38.

I morgon 17. Önd. e. Tref. predika: i Fjärta Örfängan Archidiaconus v. Pastor Heugberg; i Söndra Högmässan Pöf. Magistern Egnacné; i Fjärta Högmässan Kyrkoför den Pöf. Doct. Bienenus; i Tjyfta Förfamlingen Bataljons Präbikanten Stelpr.

Kungörelser.

Königsmägen Önsbeg den 27. innevarande September kl. 12 före middagen anställes å Landt-Cancelliet härskäddes offentlig auctien till förfäljande af ett parti planter, som varit be- gagnade till brödläggning å den så kallade Åbo bro, men såsom dertill numera otuglige böttar gäto; hwilket samt att berörde planter finnes upplagde invid jagde bro och dertillade tunna bēter, till hughade separats skänndom härigenom föngēres. Wiborg, å Landt-Cancelliet, den 21. Sep- tember 1837.

C. G. MANNERHEIM.

F. Grönblad.

Med Hög-Öfverhetligt Tillstånd, får ifrån Preussiske Hufvudstäderna ankomne Louise Dunst hos den högtvördade Publiken recommendera sin, genom mödosamma medel och ansträngningar uppfunnnekonst att genom sexton lec- tioner lemna undervisning att med accuratesse och efter de mått som önskas behörigen tillskåra och sy för damer kläder, korsetter m. m. enligt sednast ut- komne Mode-Journaler, hvarefter hon efter lectionens utgång till framdeles minne och underättelse förser sine elever med särskilde böcker, innehällan- de denne ovanligt skyndsamma, fullkomliga och correcta undervisning.

Boende hus Enke Fru Helström.

LOUISE DUNST.

Съ дозволенія Правительства, прибывшая изъ Столицы Пруссиин Луиза Дунстъ, чешно имѣетъ предълавить высокопочтеннѣйшей публикѣ услуги свои въ томъ, что она многотрудными, изыскательными средствами приобрѣла искусство изучивать съ точностию и желаемымъ размѣромъ выкрашивать и шить для дамъ платья корсетны и прочее, по послѣднимъ предълавляемымъ журналамъ моды, въ продолженіи 16-ти уроковъ, снаб- жая ученицъ своихъ по окончаніи шермина сего особыми книжками, за- ключающими въ себя памятные на будущее время наставленія, ошъ посвящіяся до сего, необыкновенно скорого, совершеннаго и безопыбнаго изученія.

ЛУИЗА ДУНСТЪ.

Gården No 197 i St. Petersburgska Förstaden är till salu, närmare underättelse ächalles hos ägaren derstädes F. Strömberg.

Eine leichte Reife Weichte ist in der Petersburgischen Vorstadt bei Madame Jendahl in Commission zum Verkauf, bei der man auch den Preis davon erfahren kann.

WIBORCS, tryckt hos A. Ederwallers Enka 1837.

Wiborgs Annonce Bladin (nro 38, 1873) ilmoituksessa Louise Dunst tarjoaa oppitunteja uusimman muodin mukaisten naisten vaatteiden ja korsettien tekemiseen.

Viipurissa, kuten muuallakin Itä-Suomessa ja Venäjällä, leipä oli totuttu syömään tuoreena ja ruokavalioon kuuluivat monenlaiset piirakat ja leivonnaiset. Leipien ja etenkin ammattitaitoa vaativien leivonnaisten valmistaminen oli ammattikuntiin kuuluvien leipurimestareiden ja sokerileipureiden etuoikeus. Viipurissa venäläiset sotilaat saivat osan muona-annoksestaan leipänä, jota sotilaiden vaimot myivät saadakseen tuloja. Lisäksi vaimot saattoivat leipoa armeijan viljavarastoista hankittuja jauhoja leiväksi ja myydä leipomuksiaan kaupunkilaisille. Lopulta kaupungin sokerileipurit myöntivät vuonna 1836 siihen, että kaikki saivat vapaasti leipoa ja myydä rinkeleitä, piirakoita ja leipää. Tällainen vapaus oli jokseenkin harvinaista, sillä esimerkiksi Turussa leipurit onnistuivat kieltämään maalaisilta leivän kauppaamisen kaupungin alueella.⁴⁶

Viipurin leipurimestarit näyttävät luopuneen etuoikeuksiensa puolustamisesta jo ennen vuotta 1836. Muutama vuosi aiemmin taloudellisiin vaikeuksiin ajautuneen vänrikin tytär Catharina Jotkinin⁴⁷ todettiin ostaneen yhden kuu-kauden aikana kuusi säkillistä vehnäjauhoja, joita hän ei pystynyt maksamaan ja velkoja haastoi hänet oikeuteen. Siellä hänen todettiin toimineen yhdessä isänsä kanssa, mutta eläköitynyt isä vieritti koko vastuun tyttärelleen kieltäen osallistuneensa tähän liiketoimintaan. Kaupungin leipurimestarien hallitsema ammattikunta ei katsonut Jotkinin leipomoyritystä laittomaksi kilpailijakseen. Leipurimestari Jöran Pelkonen oli myynyt Jotkinille jauhoja niin paljon, että velkaa oli kertynyt 1 300 assignaattiruplaa, joka tuohon aikaan vastasi kirjanpitäjän tai kotiopettajan neljän vuoden palkkatuloa.⁴⁸ On mahdollista, että Catharina Jotkin toimi leipurimestari Pelkosen alihankkijana, sillä Pelkosta kutsutaan myös kauppiaksi. Oli hyvin tavallista, että leipurit käyttivät palkattua työvoimaa tai provisiopalkkaisia naismyyjiä, mikäli eivät itse ehtineet myyntityöhön. Toisaalta torilla seisoskelu ei sopinut leipurimestarin ammattikunnialle, vaan tällainen myynti ulkoistettiin mielellään.⁴⁹ Leipominen ja leivonnaisten myyminen olivat kovaa työtä. Erään oikeustapauksen yhteydessä todistajaksi kutsuttu naapuri, armeijan muonavaraston hoitajan vaimo Audotia Laurentieva, kertoi nousseensa ylös kahden ja kolmen välillä aamuyöllä ja ”uurastaneen leipoen ja paistaen piirakoita kello kuuteen saakka, jolloin hän lähti ulos aikomuksenaan myydä ne, ollen siinä toimessa aina kello neljään iltapäivällä saakka.” Samoin oli rikoksen uhriksi joutunut naapuri, 56-vuotias sotilaan leskivaimo, leiponut piirakoita, joita hänen poikansa sitten oli torilla myynyt.⁵⁰

Leivonnaisten myynnistä on Viipurissa huomioitava Viipurin rinkeleiden leipominen ja myyminen. ”Ikimuistoisista ajoista on niiden valmistaminen ollut jokaiselle sallittua” todettiin vuonna 1814 oikeudessa, kun saksalaissyntyinen leipurimestari Johan Ziencke oli kyseenalaistanut tämän etuoikeuden.⁵¹ Leipureiden ammattikunta piti tarkasti huolta siitä, että vain oikeanlaiset Viipurin

rinkelit ovat vapaasti jokaisen leivottavissa ja myytävissä. Esimerkiksi Maria Sallisen rinkelit todettiin vääränlaisiksi. Sen sijaan mademoiselle Dannenbergin ja puusepänelleski Hucklinin valmistamat rinkelit olivat oikeita. Kaupunkihistorian kirjoittajat J. W. Ruuth ja Erkki Kuujo eivät paljasta, miten rinkeleiden aitous ja oikeaoppinen valmistusresepti määriteltiin.⁵²

Leivonnaisten ja leipien lisäksi naiset saattoivat kaupustella pientä rihkamaa ja pikkutavaroita, vaikka ammattikunta-asetusten ja porvarisoikeuksien mukaan se oli rihkamakauppiaiden ammattikunnan etuoikeus. Osa ammatimaisiksi yrittäjiksi luettavista naisista harjoitti yrittäjyyttään laillisen ja laitoman rajamailla tai täysin laittomasti. Esimerkiksi vuonna 1837 aliupseerin vaimo Tatjana Karpova myi kaupungin kaduilla kierrellen kankaita, liinoja ja sukkaa, joita hän hankki sekä kaupungin venäläisiltä kauppiailta että käytettyinä kaupungin asukkailta. Myymättömät tuotteet hän saattoi palauttaa, joten riski yrittämiseen oli varsin pieni. Takavarikon tapahtuessa Karpovan valikoimiin kuului muun muassa englantilaisia silkkisukkia sekä kymmeniä metrejä erivärisiä kankaita, joista kallisarvoisin oli miltei 20 metrin pala violetta puuvillakan-gasta. Oikeusistuimelle suunnatussa vetoimuksessa Karpova puolusti itseään sillä, että hän oli harjoittanut ammattiaan taloudellisesta pakosta jo viidentoista vuoden ajan ja tämä elinkeino (*industri*) oli vakiintunutta niin, että kaupungin pormestari ja maistraatin jäsenetkin olivat olleet hänen asiakkaitaan. Lisäksi Karpova vetosi siihen, että oli yleisesti tiedossa, että sotilaat, näiden vaimot ja lapset saivat harjoittaa kyseisenlaista pienimuotoista kaupantekoa.⁵³

Rajanveto siihen, mikä oli sallittua ja mikä kiellettyä näyttää Viipurissa saaneen omaleimaisia piirteitä, joita muualta tulleiden oli vaikea ymmärtää. Rinkeliä valmistus ja myynti kuuluivat näihin erityispiirteisiin, samoin kuin sotilaiden vaimojen melko vapaa ja suurimittainen leipurintoimi ja pikkurihkaman kaupustelu kadulla. Tuomiokirjoista ei voi saada selville, miten ja miksi kaupungin rihkamakauppiat ovat suostuneet järjestelyyn, jossa he luovuttivat tavaroita myyntiin kilpaileville toimijoille. Kyseessä saattaa olla samanlainen käytäntö kuin leipuri-kauppias Pelkosen ja Catharina Jotkinin välillä, tai kuten Wera Jacovlevan ja kaupungin herrasväen naisten keskuudessa. Suhteen täytyi hyödyttää molempia osapuolia. Naisten verkostot kaupungin miespuolisiin ammatinharjoittajiin, yrittäjiin, käytetyn tavaran välittäjiin ja asiakkaisiin olivat epävirallisia, eikä niitä voi löytää oikeusistuimia lukuun ottamatta viranomaisten tuottamista aineistoista.

Tatjana Karpova pidätettiin ja hänen varastonsa takavarikoitiin, kun kaupungin poliisimestari Ernst Hornborg ja kauppias Abraham Häggberg olivat päättäneet tarttua asiaan. Kauppiat ja käsityöläismestarit puolustivat omia ja edustamansa porvarisyhteisön etuja. On mahdollista, että kaikki eivät ymmär-

täneet Viipuriin muotoutuneita asenteita, joissa naisten yrittämiseen suhtaututtiin sallivammin kuin Ruotsin puoleisessa Suomessa tai ammattikuntien ja kiltojen perinteisillä vahvoilla alueilla Keski-Euroopassa. Venäläiset käytännöt ja tavat saattoivat vaikuttaa viipurilaisten käsityksiin siitä, mitkä olivat naisten yrittämisen edellytykset. Karpovan pidätyksen aikaan Tampereelta kotoisin ollut kauppias Häggberg oli asunut vasta seitsemän vuotta Viipurissa. Ehkä hän koki Viipurissa vallinneet, venäläiskäytännöistä kumpuavat vapaammat kaupankäynnin ja yrittämisen käytännöt vieraisiksi, ja halusi toimia samalla tavalla kuin Ruotsin puoleisessa Suomessa oli tapana. Leipurimestari Johan Ziencke, joka halusi lopettaa naisten rinkeliyritykset, sen sijaan oli kasvanut ammattiinsa Saksassa, jossa ammattikunnat olivat tietyillä alueilla hyvinkin voimakkaita. Ziencke on voinut kokea naisten harjoittaman vapaan leipurin-toimen vieraaksi tai kilpailun epäreiluksi.⁵⁴

KIRJAVA YRITTÄJYYS

Naisten yrittäjyyttä voi sanoa yhtä silppumaiseksi ja sattumanvaraiseksi kuin Karpovan myyntiartikkeleihin kuuluneet kangastilkut. Useimpia edellä kuvattuja naisyrittäjiä leimasivat perheestä huolehtimisen tarpeet. Naisyrittäjyys oli tasapainoilua perheen hyvinvoinnin ja yhteiskunnan sekä kilpailijoiden asettamien haasteiden välillä. Yrittämiseen johti ennen kaikkea tarve ja jopa pakko turvata perheen elanto. Naisten yrittäjyyden taustalla esiteollisessa kaupungissa oli myös palkkatyön puute tai olemattomuus. 1700- ja 1800-luvun alkupuolen Viipurissa ei ollut juuri muuta palkkatyötä kuin piian työtä ja sen katsottiin soveltuvan vain rahvaan (naimattomille) naisille.⁵⁵ Tästä syystä esimerkiksi kauppias Liffkoffin vaimo harjoitti ompelijan ammattia sen sijaan, että olisi pestautunut piiksi johonkin varakkaampaan taloon. Toisaalta kotona harjoitettu pienimuotoinen yrittäjyys mahdollisti perheen ja ansiotyön yhteensovittamisen joustavammin kuin pestautuminen vuosipalkolliseksi.

Viipurin naisyrittäjyys näyttäytyy tutkimusajankohtana lukuisista pienistä toimijoista koostuvana verkostona. Suurin osa naisyrittäjistä harjoitti pienimuotoista ja epävirallista, jopa laitonta, yritystoimintaa. Vain harva naisyrittäjä – ja hekin yleensä leskiä – kohosi pitkäaikaiseksi toimijaksi. Toisaalta laajempi tutkimus voisi paljastaa, miten naisilla saattoi olla merkittävä rooli perheyri-tysten toiminnassa. Sellaisissa ulkomaankauppaa harjoittaneissa kauppahuoneissa kuten Hackman, Lado tai Frese naisten rooli miestensä työn apuna, täydentäjänä ja korvaajana näyttää olleen tärkeä ja luonnollinen osa perheen sisäistä työnjakoa. Kauppahuoneista kuitenkin vain Hackman & Co on jättänyt jälkeensä kirjeenvaihtoa ja tilikirja-aineistoa, jota tutkimus voi hyödyntää. Mui-

den kauppahuoneiden ja perheiden osalta on tyydyttävä satunnaisiin mainintoihin muissa lähteissä. Leskivaimojen aktiivisuus kaupassa tai naisten osallistuminen perheyrietyksen liiketoimiin on kiistatonta, mutta sen laajuudesta ja yleisyydestä verrattuna aikakauden muihin kaupunkeihin on käytettävissä olevan aineiston avulla mahdotonta argumentoida kovin painokkaasti.

Viipurin naisyrityttäjien toiminnassa itsensä työllistäminen ja pienimuotoinen yrityttäjäys näyttäytyvät 1700-luvulla hyvin samanlaisina kuin vaikkapa saman aikakauden Turussa. Viipurin Turusta poikkeava hallinnollinen tai kulttuurinen ympäristö ei siis synnyttänyt erilaista naisyrityttäjäyttä. Sen sijaan molemmissa kaupungeissa naisten yritteliäisyys oli mahdollista niillä aloilla, joita ei säädelty kauppaa ja käsityötä koskevien lakien ja asetusten avulla. Tällaisia olivat alat, joilla valmistettiin ja kaupattiin esineitä ja hyödykkeitä, joiden valmistaminen ei vaatinut erityistä taitoa. Tämä koski myös aloja, joille naisten oli mahdollista hankkia taidot kotona, ja joilla toimimista ei oltu määrätty ammattikuntalaitoksen piiriin. Naistenvaatteiden ompelu, leipominen, pienimuotoinen kaupustelu ja matkustavaisten majoittaminen olivat aloja, joissa naisten oli helpointa toimia yrittäjinä.

Oikeustapauksien valossa erittäin yleinen naisten yritystoiminnan muoto oli laillisen ja laittoman välisellä harmaalla alueella harjoitettu yritystoiminta. Lähdeaineiston luonteesta johtuen laittomat ansaintakeinot korostuvat, mutta samalla näiden elinkeinojen olemassaolon huomioiminen vahvistaa näkemystä, että naisten yrittäminen tapahtui monesti virallisen yhteiskunnan varjoissa, poissa säädellyn elämän alueelta. Niiden merkitystä yksilölle ja yksittäisille perheille ei voi kiistää tai vähätellä, vaan naisten joustavuus ja innovatiivisuus on huomionarvoista, kun vaakakupissa painavat perheen hyvinvointi ja lasten tulevaisuus.

Viipurilaista naisyrityttäjäyttä tutkiessa ei voi täysin yhtyä Vainio-Korhosen esittämään käsitykseen naisyrityttäjien yksinäisyydestä ja verkostojen puuttumisesta.⁵⁶ Naisten yrittäminen ei olisi ollut mahdollista ilman kaupunkilaisten tukea. Lovisa Grenqvist sai tukea maistraatin miehiltä, Marie Hackmania tukivat hänen sukunsa ja aviomiehen liikekumppanit, jotka luottivat lesken kykyihin. Ilman ostavien asiakkaiden luomaa verkostoa Natalie de Gervais tai Catharina Jotkin eivät olisi saaneet palveluksiaan ja tuotteitaan kaupaksi. Myös naisten omat verkostot, kuten Wera Jacovlevan ja kaupungin eliitin naisten yhteinen toiminta, tekivät naisten yrittämisen mahdolliseksi. Naisten epävirallinen talous ja toiminta yrittäjinä yhteiskunnan marginaalissa nousivat selvästi esille. Naisten omat verkostot sekä heidän tarpeensa hankkia rahaa ja tavaroita muodostivat epävirallisen talouden osa-alueen, johon ei luultavasti päästä käsiksi perinteisen yrityshistorian näkökulmasta.

Jacovlevan ja de Gervaisin oikeustapaukset paljastavat, että naisten harjoittama epävirallinen liiketoiminta ulottui kaupungin kaikkiin sosiaalisiin kerroksiin. Eliitin naiset saivat aviomiehistään riippumatonta käyttörahaa myymällä vanhoja tavaroita ja vanhojen naistenvaatteiden kauppa taas toi tuloja rahvaan naisille. Tällainen epävirallinen talous, joka ei näy vaikkapa sellaisissa virallisissa dokumenteissa kuin tuontitulleihin liittyvät asiakirjat, paljastaa uudenlaisia näkökulmia kuluttamiseen, materiaaliseen kulttuuriin ja yrittämiseen. Naisten roolia niin yrittäjänä kuin tavaroiden kuluttajina voidaan arvioida uudelleen ja havaita, että naisten keskinäiset verkostot ja niiden mahdollistama toimijuus jäivät monessa tapauksessa viranomaistahojen tuottamien dokumenttien ulottumattomiin.

VIIPURIN ERITYISYYS?

Tämän tutkimuksen puitteissa näyttää siltä, että naisten yrittäjyys Viipurissa istuu osaksi yleiseurooppalaista esimodernin ajan naisyrittäjän kuvaa. Yrittäjyys oli sallittu porvareiden – kauppiaiden ja käsityöläisten – leskille. Muut naisyrittäjät saivat harjoittaa liiketoimintaa, mikäli se oli pienimuotoista tai naiset eivät kilpailleet ammattia harjoittavien miesten kanssa

Tutkimustulos on mielenkiintoinen, sillä Viipurin naisyrittäjyyttä 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa tutkittaessa on huomioitava Viipurin venäläiset erityispiirteet. Venäläisperäiset, kulttuuriset ja lainsäädännöstä kumpuavat käytännöt loivat nykynäkökulmasta tulkittuna liberaalimpaa asenneilmapiiriä naisten yrittäjyyttä kohtaan. Näin paikalliset kulttuuriset erityispiirteet olisivat voineet vaikuttaa omaleimaisen naisten yrittäjyyskulttuurin syntyyn. Normatiivinen ero ruotsalaiseen yrityskulttuuriin oli 1800-luvun alussa joka tapauksessa selvä, sillä 21 vuotta täyttäneiden naisten täysivaltaisuus ja 1700-luvun lopun venäläisen kaupunkijärjestyksen mukainen vapaa yrittäjyys, jotka tekivät mahdolliseksi naisten yrittäjyyden eri tavoilla, olivat vieraita elementtejä aikakauden Turussa.

Oma huomionsa on edelleen se, että kulttuuriset ja etniset tekijät jakoivat Viipurin naisyrittäjiä ryhmiin, joiden väliset erot eivät selity sukupuolella, vaan sosiaalisilla ja kulttuurisilla tekijöillä. Saksalaistaustaiseen perheeseen syntyneellä tyttärellä oli epäilemättä paremmat edellytykset toimia perheen yrityksen johdossa kuin venäläissyntyisellä rihkamakauppiaan tyttärellä.

Normatiivisen mahdollisuuden lisäksi naisyrittäjyys syntyi tarpeesta ja kysynnästä. 1700-luvun kuluessa eurooppalaisissa kaupungeissa oli yhä enemmän kulutuskykyisiä ihmisiä, jotka hankkivat palveluita ja tavaroita sen sijaan, että olisivat valmistaneet kaiken itse kotona. Naisyrittäjiä tutkittaessa nousevat esille naispuoliset asiakkaat, joilla oli esimerkiksi mahdollisuus hankkia

itselleen jonkun muun tekemiä vaatteita.⁵⁷ Lisäksi kaupungissa oli asiakas-kuntaa käytetyille, hyvälaatuisille ja jopa ylellisille tavaroille. Pienemmissä kaupungeissa esimerkiksi hopeakirjailtujen nenäliinojen tarjonta ja kysyntä oli todennäköisesti olematonta. Naisten omat verkostot loivat mahdollisuu-den sekä tuottaa että kuluttaa tavaroita, joita oli yhä enemmän ja laajemmin saatavilla 1800-luvulle tultaessa.

Naisten yrittäjyyttä on monesti leimannut väliaikaisuus, muusta elämän-tilanteesta kumpuava joustavuus sekä alhaiset vaatimukset kokemuksesta ja koulutuksesta. Näin ollen yrittäjänäisten tulotaso on usein jäänyt alhaiseksi.⁵⁸ Tämä on leimallista myös Viipurin naisyrittäjille. Toisaalta on huomioitava, että naiset eivät olleet mikään homogeeninen joukko, vaan naisyrittäjiksi voi-daan lukea monia erilaisia yrittäjiä aina suuren, monialaisen kauppahuoneen ja teollisuuslaitosten omistajasta torimyyjään ja ompelijattareen. Yrittäjien his-toriaa tutkittaessa olisikin otettava huomioon yrityksen koko ja ala sen sijaan, että yritystoiminta kategorisoidaan erityiseksi naisyrittäjyydeksi ”oikean” yrit-täjyyden sijaan. Tämä ei tarkoita sitä, että unohtaisimme naisten yritystoimin-taa rajoittaneet ja helpottaneet tekijät, vaan sitä, että tarkastelisimme kau-punkiyhteisöä erilaisten sosiaalisten ryhmien muodostamana tilkkutäkinä binäärisen nainen–mies -luokittelun sijaan. Yrittäjyyden tutkiminen eri aloit-tain tai sosiaaliryhmittäin olisi erityisen hedelmällistä Viipurissa, jossa myös monet tämän artikkelin ulkopuolelle jäävät venäläiset toimijat harjoittivat yri-tystoimintaa enemmän tai vähemmän virallisten tahojen ulottumattomissa. Tällainen epävirallinen yrittäjyys on luonut tilaa myös naisten pienimuotoiselle yrittämiselle, jota näin myös voidaan pitää Viipurille erityisenä piirteenä.

Viitteet

- 1 KA, Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Viipurin kämnerinoikeuden tuomiokirjat, x:82, 19.12.1707.
- 2 Karonen 2013b, 256; Karonen 2016, 32.
- 3 Ågren 2016, 1, 5–6. Olen käyttänyt Viipurin kämnerinoikeuden tuomiokirjoja vuosilta 1704–1708, 1753–1757 ja 1820–1839. Kyseiset vuodet ovat valikoituneet aineiston saatavuuden ja mahdollisimman laajan ajallisen kattavuuden vuoksi. Viipurin kämnerinoikeus alkoi toimia uudelleen vuonna 1753. Lisätietoja aineistosta, ks. Ijäs 2008, 3–4; Ijäs 2015, 27–33.
- 4 Karonen 2004, 157; Karonen 2013b.
- 5 Vainio-Korhonen 2002, 19.
- 6 Englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa käytetään termiä ”*early modern entrepreneurship*”. Casson & Casson 2014. Esiteollisella yrittämisellä ei tässä yhteydessä tarkoiteta protoindustrialismia, joka syntyi teollistumisen esivaiheena. Ogilvie & Cerman 1996, 1–11.

- 7** Vainio-Korhonen 1998, 16–20, 35–40 ja passim; Vainio-Korhonen 2002, passim; Lindström et al. 2016a, 58–61, 74–76; Ling et al. 2016, 81–82, 97–99; Ilmakunnas et al. 2018.
- 8** ELKA, Hackman & Co, B 18 (2.6.1803, J. F. Hackman Bruunille Pietariin).
- 9** Vainio-Korhonen 1998, 37; Vainio-Korhonen 2002, 43–47, 55–56.
- 10** Ulianova 2018, 159.
- 11** Vainio-Korhonen 1998, 36–40, 188–191; Ilmakunnas et al., 2018, 11; Rahikainen 2018, 181, 191.
- 12** Ruuth & Kuujo 1975, 166–170; Vainio-Korhonen 2002, 19; Karonen 2013a, 2013b ja 2013c; Paaskoski 2013a ja 2013b; Kaukiainen 2014, 26.
- 13** Alpern Engel 2004, 5–67; Uljanova 2007; Ijäs 2008, 36–37.
- 14** Vainio-Korhonen 2002, passim.
- 15** Ruuth & Kuujo 1981, 86–87; Pylkkänen 2006, 73–94; Rahikainen 2006, 9–21; Ijäs 2008. Vrt. Vainio-Korhonen 2002, 34.
- 16** ÅA, Handelshuset Hackman, HH 33, *Remembrances...*; Hirn 1981, 569.
- 17** Tigerstedt 1940, 237; Ruuth & Kuujo 1981, 61; Karonen 2013b, 256; Paaskoski 2013c, 307.
- 18** Ignatiuksen vetäytymisestä eläkkeelle, ks. KA, VMA, Maistraatin pöytäkirjat, Al 149, 9.5.1807, § 15; Ignatius luovutti Marie Hackmanille oikeuden toimia Ignatius & Hackmanin nimissä vain kahdeksan päivää J. F. Hackmanin kuoleman jälkeen. ELKA, Hackman & Co, B 27, Circulair, 28.6.1807; Karonen 2013c, 401. Karosen mukaan Ignatius & Hackman hoiti vuosina 1800–1812 lähes kolmanneksen kaikista Viipurista lähteneistä puutavaratilauksista. Tieto perustuu Örnulf Tigerstedtin ja C. F. Sandelinin antamiin tietoihin. Informaatio on mielenkiintoinen ja jossain määrin kysymyksiä herättävä, sillä Ignatius & Hackman oli vuosina 1807–1811 toimintakiellossa, sillä sen omistajasuhteita puitiin useissa oikeusasteissa ja yrityksen omaisuus ja varastot oli asetettu takavarikkoon oikeudenkäynnin ajaksi. Mikäli Ignatius & Hackman onnistui kipuamaan kolmanneksi suurimmaksi puutavaraviejäksi kyseisenä ajanjaksona, kertoo se yrityksen mahdollista, sillä vienti tapahtui vain vuosien 1800–1806 ja 1812 aikana.
- 19** Kallioinen 2014, 21.
- 20** Tigerstedt 1940, 243, 263–264; Karonen 2013b, 256; Ijäs 2015, 45. Kuva Herttualan kartanosta tässä teoksessa, 201.
- 21** Lauben Pietarinmatkoista, ks. ELKA, Hackman & Co, B 1, 25.7.1791, (J. F. Hackman Schumacherille); J. F. Hackman nuoremman ja Emilie-tyttären Pietarinmatkoista, ks. ÅA, Handelshuset Hackman, Kansio 25, 27.1.1843, (Cedercreutz Emmy Julie Hackmanille); Ijäs 2015, 155–156.
- 22** ELKA, Hackman & Co, B 29, Circulair, 31.12.1812.
- 23** Rahikainen 2018, 180.
- 24** Tigerstedt 1940, 278–279; Wolff 2014, 253.
- 25** Karonen 2013b, 254–256.
- 26** KA, Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Viipurin kämnerioikeuden tuomiokirjat x 79, 27.9.1704; KA, Viipurin kämnerioikeuden arkisto, Kämnerioikeuden tuomiokirjat, B I, 10.11.1753.
- 27** KA, Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Viipurin kämnerioikeuden tuomiokirjat x 83, 27.8.1708.
- 28** Karonen 2013c, 255. Karonen mainitsee esimerkiksi veljesten Anton & Abraham Jaenisch ja Bartramin veljesten kauppahuoneen sekä Johan & Hindrich Wilhelm Ladon kauppahuoneen.
- 29** Lindström et al. 2016b, 26, 30–33, 52; Lindström et al. 2016a, 58–62, 74–76; Ling et al. 2016, 80–82, 85, Ågren 2016, 2, 6, 7–8.
- 30** Paaskoski 2000; Ulianova 2018, 164–165.
- 31** Blomqvist 1963.
- 32** KA, Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Viipurin kämnerioikeuden tuomiokirjat, x 81, 5.3.1706; Karonen 2013a, 86–87; Rahikainen 2018; Vainio-Korhonen 2012, 168.
- 33** KA, Viipurin hovioikeuden arkisto, Viipurin kämnerioikeuden renovoidut pöytäkirjat,

- Varsinaisasiain pöytäkirjat Hcba:9, 1.2.1820, § 1.
- 34** KA Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Viipurin kämnerinoikeuden tuomikirjat x 83, 12.3.1708; 18.9.1708.
- 35** Grenqvist, ks. KA, Viipurin hovioikeuden arkisto, Viipurin kämnerinoikeuden renovoidut pöytäkirjat, Hcba 10, 23.5.1821, § 1; 15.5.1822, § 4; Hcba 11, 6.12.1822, § 2; 20.12.1822 § 3; Hcba 13, 15.1.1823, § 4; 20.1.1823, § 2; 27.1.1823, § 1; 1.9.1823, § 1; 29.9.1823, § 5; 16.1.1824, § 9; 19.1.1824, § 5; 16.1.1824, § 4; 30.1.1824, § 7; 2.2.1824, § 10; 5.3.1824, § 1; Hcba 14, 10.9.1824, § 3; 1.10.1824, § 1; Hcba 15, 1.4.1825, § 5; Hcba 23, 13.3.1833, § 2.
- 36** Blomqvist 1963; Müller 1998, passim. Vrt. Graig 2016, 2.
- 37** Vrt. Vainio-Korhonen 1998, 37.
- 38** KA, VMA, Viipurin maistraatin pöytäkirjat, AI 199, 10.8.1821, § 2; 13.8.1821, § 1, § 2, § 4; AI 200, 12.3.1822, § 3; 23.7.1822, § 2; 25.7.1822, § 1; 26.7.1822, § 1; 28.12.1822, § 2; AI 202, 24.8.1824, § 4; AI 208, 30.10.1830, § 1; SSS, HisKi-tietokanta, Viipurin ruotsalainen srk; Rahikainen 2018, 178-179.
- 39** KA, Viipurin hovioikeuden arkisto, Kämnerinoikeuden renovoidut pöytäkirjat, Hcba 10, 17.3.1820, § 11; Hcba 17, 16.1.1827, § 5.
- 40** KA, Viipurin hovioikeuden arkisto, Viipurin kämnerinoikeuden renovoidut pöytäkirjat, Varsinaisasiain pöytäkirjat Hcba 13, 26.3.1823, § 6; von Hauswolff 2007, 103; Ruuth 1908, 513, 517, 551, 587, 625, 632, 714, 782, 900, 942. von Hauswolffin päiväkirjassa nimi on kirjoitettu Chervais. Nimien kirjoitusasu päiväkirjassa vaihtelee, koska kirjoittaja ei puhunut saksaa.
- 41** Vainio-Korhonen 1998, 189; Vainio-Korhonen 2012, 197, 216.
- 42** *Sanan Saattaja Wiipurista*, nro 17, 25.4.1835. Vrt. Simonton 2018, 145-154.
- 43** Vainio-Korhonen 1998, 189.
- 44** *Wiborgs Annonce Blad*, nro 38, 23.9.1837.
- 45** Simonton 2018, 145, 154.
- 46** Ijäs 2008, 58.
- 47** *Sanan Saattaja Wiipurista* nro 50, 14.12.1833. Vänrikki Kirila Mattwejew Jotkin omisti Tervaniemellä puutalon piharakennuksineen, joka pakkohuutokaupattiin 19.1.1834.
- 48** KA, Viipurin hovioikeuden arkisto, Viipurin kämnerinoikeuden renovoidut pöytäkirjat, Varsinaisasiain pöytäkirjat Hcba 23, 14.6.1833, § 2.
- 49** Kauppiaan poika Johan Pelkonen saa oikeudet harjoittaa rihkamakauppaa, ks. *Wiburgs Wochenblatt*, nro 37, 15.9.1832; Ijäs 2008, 60; Vainio-Korhonen 1998, 110.
- 50** KA, VMA, Viipurin maistraatin pöytäkirjat AI 200, 21.2.1822, §1; 22.2.1822, § 1. ”[...] att hon om morgonen den dagen då händeln timat, stigit upp emellan kl. 2 och 3 om morgonen och sysselsatt sig med bakning och gräddning af piroger till kl. 6 då hon begifvit sig ut för att föryttra desamme, och förblifvit ute sysselsatt med sin handel allt ända till kl. 5 vidlag e. m. då hon anländt hem [...]”
- 51** Ruuth & Kuujo 1981, 85.
- 52** Ruuth & Kuujo 1981, 85.
- 53** KA, Viipurin hovioikeuden arkisto, Viipurin kämnerinoikeuden renovoidut pöytäkirjat, Varsinaisasiain pöytäkirjat Hcba 27, 25.4.1837, § 8.
- 54** Ernst Hornborg naimisissa vuodesta 1827 Gustafva Catharina Knorringin kanssa. *Svenska adelns ättar-taflor*, 469; *Finlands Stats-Calender för skott-året 1844*, 202; *Ilmarinen*, nro 6, 8.2.1867, Häggbergin nekrologi; Ruuth 1908, 743, 785, 787, 944, 971, 1105.
- 55** Vainio-Korhonen 2003, 16.
- 56** Vainio-Korhonen 2003, 17.
- 57** Vrt. Simonton 2018, 135, 140-141, 144.
- 58** Vainio-Korhonen 2003, 13-20 ja passim.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat

Viipurin kämnerinoikeuden tuomiokirjat x 79 (1704), x 81 (1706), x 82 (1707), x 83 (1708).

Kansallisarkisto (KA), Mikkeli

Viipurin hovioikeuden arkisto

Viipurin kämnerinoikeuden renovoidut pöytäkirjat, Varsinaisasiain pöytäkirjat Hcba 10 (1821), Hcba 11 (1822), Hcba 13 (1823), Hcba 14 (1824), Hcba 15 (1825), Hcba 23 (1833)

Viipurin maistraatin arkisto (VMA)

Viipurin maistraatin pöytäkirjat, AI 149 (1807), AI 199 (1821), AI 200 (1822), AI 202 (1824), AI 208 (1830)

Viipurin kämnerinoikeuden arkisto

Kämnerinoikeuden tuomiokirjat B I (1753)

Elinkeinoelämän keskusarkisto (ELKA)

Hackman & Co

Brief Copey Buch B 1, Brief Copey Buch B 18, Brief Copey Buch B 27, Brief Copey Buch B 29

Åbo Akademis Bibliotek (ÅA)

Handelshuset Hackman

Kansio 25

HH 33, *Remembrances...*

Painetut lähteet

Adelaide von Hauswolff, *Journal hållen under resor i Ryssland då jag följde min far i hans fångenskap 1808–1809*. Stockholm: Pontes 2007.

Finlands Stats-Calender för skott-året 1844 (1844), J. C. Frenckell & Son: Helsingfors.

Ilmarinen, nro 6 (1867).

Sanan Saattaja Wiipurista, nro 50 (1833), nro 17 (1835).

Svenska adelns ättar-taflor (1858–1864). *Utfigna af Gabriel Anrep*. P. A. Norstedt & Söner: Stockholm.

Wiborgs Annonce Blad, nro 38 (1837).

Wiburgs Wochenblatt, nro 37 (1832).

Tietokannat

Suomen Sukututkimusseuran (SSS) Hiski-tietokanta (<http://hiski.genealogia.fi/historia/>), luettu 4.12.2017).

Tutkimuskirjallisuus

Alpern Engel, Barbara (2004), *Women in Russia, 1700–2000*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blomqvist, Yrjö (1963), Grenqvist. *Genos – Suomen sukututkimusseuran aikakauskirja* 34, 73–96.

Casson, Marc & Casson, Catherine (2014), The history of entrepreneurship: Medieval origins of a modern phenomenon. *Business History* 56:8, 1223–1242.

Graig, Beatrice (2016), *Women and Business since 1500. Invisible Presences in Europe and North America?* Gender and history series. London & New York: Palgrave Macmillan.

Hirn, Sven (1981), Kulttuurielämä, vapaa-ajan vietto. *Viipurin kaupungin historia IV*. J. W. Ruuth ja Erkki Kuujo. Torkkelin säätiö, 485–576.

Ijäs, Ulla (2008), *Piikoja ja puotipuksuja. Sukupuolittunut työnjako 1820- ja 1830-lukujen Viipurissa*. Painamaton historian pro gradu -tutkimus, Tampere: Tampereen yliopisto.

Ijäs, Ulla (2015), *Talo, Kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Turun yliopiston julkaisuja 402. Turku: Turun yliopisto.

Ilmakunnas, Johanna, Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (2018), Women and professional ambitions in Northern Europe, c. 1650–1850. *Early Professional Women in Northern Europe ca. 1650–1850*, eds. Johanna Ilmakunnas, Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. New York and London: Routledge, 1–23.

Kallioinen, Mika (2003), *Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*. Helsinki: SKS.

Kallioinen, Mika (2014), Information, communication technology, and business in the nineteenth century: The case of a Finnish merchant house. *Scandinavian Economic History Review* 52:1, 19–33.

Karonen, Petri (2004), *Patruunat ja poliitikot. Yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600–1920*. Historiallisia tutkimuksia 217. Helsinki: SKS.

Karonen, Petri (2013a), Jaetun alueen talouselämä. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, Karjalan Kirjapaino Oy, 68–107.

Karonen, Petri (2013b), Viipurin läänin talouselämä hattujen sodasta 1780-luvulle. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 246–266.

Karonen, Petri (2013c), Talouselämä 1780-luvun jälkipuoliskolta Vanhan Suomen ajan loppuun. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 394–415.

Karonen, Petri (2016), Talouden ehdoilla: aineellisen ja henkisen kulttuurin vuorovaikutus Viipurissa 1500- ja 1600-luvuilla. *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 20–48.

- Kaukiainen, Yrjö (2014)**, Viipurin lääni palaa Suomeen – Suomi tulee Viipurin lääniin. *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 12–35.
- Lindström, Dag, Fiebranz, Rosemarie, Lindström, Jonas, Mispelare, Jan & Rydén, Göran (2016a)**, Working Together. *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*, ed. Maria Ågren. Oxford: Oxford University Press, 57–79.
- Lindström, Jonas, Fiebranz, Rosemarie & Rydén, Göran (2016b)**, The Diversity of Work. *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*, ed. Maria Ågren Oxford: Oxford University Press, 24–56.
- Ling, Sofia, Hassan Jansson, Karin, Lennerstrand, Marie, Pihl, Christopher & Ågren, Maria (2016)**, *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*, ed. Maria Ågren. Oxford: Oxford University Press, 80–102.
- Müller, Leos (1998)**, *The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800. A Comparative Study of Early Modern Entrepreneurial Behaviour*. Studia Historica Upsaliensia 188, Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala: Uppsala universitet.
- Ogilvie, Sheilagh & Cerman, Markus (1996)**. *European Proto-Industrialization. An Introductory Handbook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paaskoski, Jyrki (2000)**, Freedericksz, Andrei von. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (URN:NBN:fi-fe20051410, viitattu 27.11.2017)
- Paaskoski, Jyrki (2013a)**, Elisabeth I:n uudistukset. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 120–142.
- Paaskoski, Jyrki (2013b)**, Valistunut keisarinna Katariina II. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 143–161.
- Pylkkänen, Anu 2006**, Naispalvelijoiden oikeudellinen asema 1664–1922. *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, toim. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: SKS, 73–94.
- Rahikainen, Marjatta (2006)**, Kadonneen työn jäljillä. *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, toim. Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: SKS, 7–31.
- Rahikainen, Marjatta 2018**, Urban opportunities: Women in the restaurant business in Swedish and Finnish cities, c. 1800–1850. *Early Professional Women in Northern Europe ca, 1650–1850*, eds. Johanna Ilmakunnas, Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. New York and London: Routledge, 177–195.
- Ruuth, J. W. (1908)**, *Wiipurin kaupungin historia*. Wiipuri: Wiipurin kaupunki.
- Ruuth, J. W. & Kuujo, Erkki (1975)**, *Viipurin kaupungin historia III osa, vuodet 1710–1812*. Torkkelin säätiö.
- Ruuth, J. W. & Kuujo, Erkki (1981)**, *Viipurin kaupungin historia IV:1 osa, vuodet 1812–1840*. Torkkelin säätiö.
- Simonton, Deborah (2018)**, “Sister to the tailor”. Guilds, gender and the needle trades in eighteenth-century Europe. *Early Professional Women in Northern Europe ca, 1650–1850*, eds. Johanna Ilmakunnas, Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. New York and London: Routledge, 135–157.
- Tigersted, Örnulf (1940)**, *Kauppahuone Hackman. Erään vanhan Wiipurin kauppiassuvun vaiheet 1790–1879, I osa*. Helsinki: Otava.

- Uljanova, Galina (2007)**, Merchant women in business in the late eighteenth and early nineteenth centuries. *Women in Russian Culture and Society, 1700-1825*, eds. Wendy Rosslyn & Alessandra Tosi. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 144-167.
- Ulianova, Galina (2018)**, Independent managers: Female factory owners in the northern provinces of the Russian Empire, c. 1760-1810. *Early Professional Women in Northern Europe ca. 1650-1850*, eds. Johanna Ilmakunnas, Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen. New York and London: Routledge, 159-175.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (1998)**, *Käsin tehty. Miehelle ammatti naiselle ansioiden lähde. Käsitötuotannon rakenteet ja strategiat esiteollisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla.* Historiallisia tutkimuksia 200. Helsinki: SKS.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2002)**, *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään.* Historiallisia tutkimuksia 213. Helsinki: SKS.
- Vainio-Korhonen, Kirsi (2012)**, *Sofie Munsterhjelm in aika. Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1383, Tieto. Helsinki: SKS.
- Wolff, Charlotta (2014)**, Kauppa, teollisuus ja liikenne. *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämissektori, Karjalan Kirjapaino Oy, 249-291.
- Ågren, Maria (2016)**, Introduction. Making a Living, Making a Difference. *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*, ed. Maria Ågren. Oxford: Oxford University Press, 1-23.